

WE GAAN EEN REIS MAKEN. Van kolonie naar revolutie. Van heden naar toekomst. Maar we beginnen met Stilte:

De vogels zongen. De auto's knorden niet meer. Geen streep aan de hemel. Coronavirus: lockdown maart 2020. Heerlijke tijd – niet voor een bijstandsmoeder met jengelkinderen maar wel voor iemand die naar een lege agenda verlangt om te schrijven aan de tiende Kousbroeklezing. Te houden 14 april 2020. Het was zo stil in huis dat ik de boeken in mijn kast hoorde fluisteren. Leeshertinnen drongen zich op. Als ik voor de dikke meter boeken van Rudy Kousbroek stond, hoorde ik zijn stem. Krakerig, en ik rook zelfs de geur van een verboden sigaret.

Kousbroek is naar schatting mijn meest gepa-voiseerde auteur: plakkertjes, post-itvelletjes, leesvaantjes. Al lezend kon ik het kennelijk niet laten om veel van zijn zinnen aan te strepen. Zoals deze: 'Schaamte, spijt en verlangen, dat zijn

voor mij de emoties verbonden aan ons koloniale verleden, maar de meeste van deze is het verlangen.’*

Toen Kousbroek in februari 1992 te gast was in ons VPRO-boekenprogramma – om over zijn toen net verschenen *Het Oostindisch kampsyndroom* te komen praten – vroeg ik hem naar dat verlangen: de beelden, de tropensensaties die hem het sterkst waren bijgebleven. Een vraag die ik van zijn redacteur Tilly Hermans móést stellen.

‘Eh, eh... dat weet ik niet meer.’

De schrijver van vloeiende zinnen klapte totaal dicht.

Op papier kon hij prachtig mijmeren over de opdampende geuren na een tropische regen en de smaak van schaafijs, maar er publiekelijk over praten vond hij kennelijk te beschamend. Ook in zijn essays over de kolonie Nederlands-Indië verkoos hij de strenge toon boven gezwijmel. Bij herlezing trof het me zelfs hoezeer hij de schaamte en de schuld grondiger heeft verkend dan het verlangen.

Al die strepen en papiertjes in zijn boeken zijn stille getuigen van een gesprek dat ik al jaren met hem voer – ook na zijn dood. Ach, lieve Rudy, wat heb ik toch veel van je geleerd. Dat ik niet

* Voor de noten zie blz. 89 e.v.

‘jappen’ moest zeggen, maar ‘Japanners’, niet ‘concentratiekamp’ maar ‘interneringskamp’. En: ‘Hoed je voor leedconcurrentie’.

Kousbroek was allergisch voor zelfmedelijden en wars van een cultuur van slachtofferschap. ‘Slachtofferschap is in. Het veroverd de wereld.’* Om die reden lukte het hem ook nauwelijks te schrijven over het verblijf in zijn laatste kamp Si Rengo-Rengo. Hij was streng voor zichzelf en streng voor zijn Indische lotgenoten.

Natuurlijk erkende hij *‘de abominabele manier waarop de mensen uit Indië door de Nederlandse regering zijn behandeld’*, maar dat was nog geen excuus om de feiten te verdraaien. Al besepte hij wel dat clichés en mythes een functie hebben: ‘de mensen willen helemaal niet weten of ’t echt waar is – het geeft betekenis aan hun leven en daarom houden ze eraan vast. Pogingen om iets ervan te ontzenuwen roepen alleen maar woede op, dan zijn zij “diep gekwetst” omdat “hun lijden niet wordt erkend”.’*

De enkele keren dat wij later als familie bij mijn wandelstokoude moeder haar verjaardag kwamen vieren en ‘Het Kamp’ onder het afschrappen van de tompouce ter sprake kwam en het aantal slachtoffers weer eens werd aangedikt – waarbij mij traditiegetrouw werd ingepeperd: ‘Jij weet er niks van, jij was er niet bij’ – sloeg ik maar wat

graag terug met getallen uit *Het Oostindisch kamp-syndroom*. Rudy was gek op getallen. Prima emotiedempers: in totaal werden er 100 000 Nederlanders door de Japanners geïnterneerd. 13 000 kwamen om (16 800 volgens het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, het NIOD). En van de 41 000 (42 233 volgens het NIOD) krijgsgevangenen stierven er 8500 (8200 volgens het NIOD). Van het totaal van de 141 000 Nederlanders zijn er dus (ongeveer) 21 500 omgekomen (25 000 volgens het NIOD). Vergelijk dat met de Joden in Nederland: van de 140 000 Nederlandse Joden (gedeporteed 109 000) keerden er 5450 terug uit de kampen. En 8000 uit de onderduik. Die warboel leerde ik uit mijn hoofd.*

Nog een citaat: *‘Waarom waren er niet meer dan 221 Indonesische artsen en 230 academici op een bevolking van 60 miljoen?’**

Het had *‘net zo goed anders kunnen zijn’*. (Een belangrijk zinnetje: misschien wel de sleutel tot Kousbroeks verlangen: stel dat we het daar wél goed hadden gedaan.) Al volgde na dat zinnetje de verzuchting: *‘Zelfs in de verbeelding is van een kolonisering niet iets te maken dat de instemming heeft van de gekoloniseerde.’**

Kousbroek wilde vooral ontzuichten en met feiten aantonen dat 350 jaar fysieke Nederlandse bezetting van de Indische archipel – op een uiteindelijk te vuur en te zwaard verkregen grondgebied van 17508 eilanden, bij elkaar opgeteld zesenvestig keer groter dan het moederland – een weinig verheffende periode was. Niks tempo doeloe en de onschuld van de koloniale herinnering. Soms ja, als het ging om de herinnering van een kind – maar dat kind was voorgelogen.

Ook het kind in mij heeft hij wakker geschud: want ook ik ben opgevoed door ouders met een hutkoffer als bijzettafel. En ieder kookte zich een droom: een paradijs uit rijstestoom.

Bij het herlezen van *Het Oostindisch kampsyndroom* kwam weer in alle hevigheid de opwinding terug die ik ervoer toen hij over het Rhemrev-rapport schreef. ‘... voor Nederland de gruwelijkste ontzulling van deze eeuw’* noemde hij dit uit 1904 stammend rapport, dat pas tweeëntichtig jaar later boven tafel kwam. Feiten over de behandeling van ‘koelies’ (dwang- of contractarbeiders zouden we nu zeggen) aan de oostkust van Sumatra. (De oostkust... woonde mijn moeder daar niet?) Gruwelijkheden opgetekend in opdracht van het gouvernement (door een ‘indo’ – iemand met een Europees-Aziatische achtergrond. Van daar de naam: Rhemrev = Vermeer – gebeurde

wel vaker bij ‘mengbloedkinderen’ die met een palindroom van de achternaam van de verwekker toch een stempel van erkenning kregen). Het rapport werd doorgestuurd naar Nederland en daar gezien de pijnlijke inhoud ruim tachtig jaar buiten de openbaarheid gehouden. De socioloog Jan Breman diepte het op uit het Rijksarchief en publiceerde het alsnog.

‘Ondraaglijke lectuur,’ schreef Kousbroek. Vol ‘beroerd makende details’ die machteloze woede bij hem opwekten. Het ergste wat hij ooit gelezen had. Hij citeerde er veelvuldig uit.* Hoe opzichters bij koffiepluksters hete pepers in hun geslachtsdelen wreven – ter correctie. Kousbroek toonde aan dat velen in de kolonie ervan moeten hebben geweten, maar uit onmacht of lafheid zwegen. Te erg, te gruwelijk. Het waren geen uitzonderingen of ‘incidentele ontsporingen’, het was regel en deze behandeling betrof vele tienduizenden ‘koelies’.

En het was ook in het buitenland bekend: de Volkenbond drong er in 1936 bij de Nederlandse regering op aan een einde te maken aan deze poenale sancties – uit de slaventijd daterende lijfstraffen, zoals die ook in Suriname werden uitgevoerd. Maar de regering wuifde de bezwaren weg: het was beter *vooruit te kijken* en de problemen aan te pakken, dan *om te kijken*.

In datzelfde jaar, 1936, trad jonkheer Bonifacius

de Jonge terug als gouverneur-generaal. De man die nationalistische uitingen wreed de kop indrukte en Soekarno, Hatta en Sjahrir liet opsluiten in het concentratiekamp Boven-Digoel op Nieuw-Guinea. Bij zijn afscheid verzekerde De Jonge de achterblijvers en het thuisfront al vooruitkijkend dat 'nu wij driehonderd jaren hier in Indië hebben gearbeid, er nog wel driehonderd jaar bij moeten komen, aléér Indië misschien voor een vorm van zelfstandigheid rijp zal zijn'.* Hij haalt vandaag nog altijd zijn ongelijk als gedecoreerd wassenbeeld in het Tropenmuseum (thans Wereldmuseum).

De lul.

En Rudy zich maar opwinden over zoveel Hollandse hooghartigheid. En wat was ik het met hem eens, gezien mijn uitroeptekens in de kantlijn!

Ook de uit de kolonie verdreven repatrianten kregen van Kousbroek na publicatie van het Rhemrev-rapport een veeg uit de pan: 'Wij zijn al veertig jaar bezig ons te beklagen over de Japanners, maar waarin verschillen dergelijke wantoestanden eigenlijk van het optreden van de Japanners? De sterfte en de mishandelingen aan de Birma- en Pakanbaroe-spoorweg hebben we tot de kleinste details uitgezocht, lijsten van namen en gedenkboeken gepubliceerd, maar over al de-

ze door onszelf vermoorde en omgekomen Indonesiërs maakt niemand zich ooit druk en hun namen zijn voorgoed vergeten. [...] Laten we het voortaan bij de herdenkingen van 15 augustus maar eens een beetje minder over onszelf hebben, en een beetje meer over die ongetelde en naamloze stakkers die door ons werden doodgewerkt, doodgehongerd en doodgeschopt.’*

Die zinnen vielen niet erg goed bij ons thuis.

Niet dat wij zulke herdenkers waren. Maar we hadden heus wel wat meegemaakt. De eerste echtgenoot van mijn moeder – een KNIL-officier met een Molukse achtergrond – was door de Japanners onthoofd. Mijn vader, krijgsgevangene aan de dodenspoorlijn Pakanbaroe, gleed na de oorlog weg in de waanzin. En mijn drie donkere halfzussen zagen in een interneringskamp op Sumatra hun moeder ernstig verzwakken na een miskraam. Na de Japanse capitulatie behoorden zij ineens tot de vijand toen er in de jonge Republiek Indonesia een bevrijdingsoorlog werd uitgevochten waarbij scholierssoldaten (pemoeda’s) zich keerden tegen ‘gemengde’ kinderen zoals zij. Hoe goed mijn halfzussen ook Maleis spraken, hoezeer ze zich ook vereenzelvigden met hun Indonesische voorouders (mijn oudste zus Nady was vernoemd naar haar grootmoeder, vermeld in haar trouwboekje als: ‘de inlandse vrouw Nadigama’), in de ogen van deze

jonge strijders waren ze al te zeer besmet door de Nederlandse bezetters. Maar daar spraken we buitenshuis niet over. We hadden er na de oorlog niet eens woorden voor. En toen mijn familie ze vond, raakte ik – gevoed en heropgevoed door Kousbroek – al aardig in de contramine en citeerde ik zijn bevlogen zin: Het feit dat jullie geleden hebben wil niet zeggen dat je gelijk hebt.*

*

HOEWEL NIET IN INDIË GEBOREN, HEB IK OOK IN DE KOLONIE GEWOOND! Een sterk staaltje van bilocatie. Mijn ouders hadden Indië bij het overhaaste inschepen op Sumatra in hun hutkoffers meegenomen en achter de duinen van Bergen aan Zee binnenskamers weer losgelaten. De kolonie geurde op in gefermenteerde garnalenpasta en tranentrekkende pepers. En het jappenkamp van mijn vader (sorry, Rudy) zat ook nog tien jaar langer dan gepast bij ons aan tafel: recht achter je bord gaan staan, allemaal tegelijk gaan zitten, en niet met je bestek zwaaien – er is met de liniaal gedekt! En er hoefde maar iets te gebeuren of er droop een bord eten langs de muur.

Ik groeide op tussen berooide tropenmensen in een repatriantenhuis, ontwortelden die een nieuw leven moesten opbouwen in een land dat niet op

ze zat te wachten. Daar ben ik gevormd: in Indi-
sche Duinen – bij de ontwortelden, de verneder-
den en de verhalenvertellers.

Soms, als de tongen tijdens een gemeenschap-
pelijke rijsttafel verhit raakten, tekenden de be-
woners met de achterkant van een lepel de con-
toure van een binnen- of buitenbaai op het
tafelzeil. Ik wist hoe rubber werd getapt, waar
suiker werd geoogst...

We deelden een gemeenschappelijke gang met
tientallen fietsen en Berini's en Solexen, met als
pronkstuk de glimmende motorfiets van mijn
vader: een Ariel – Alles Rammelt In Eens Los. En
ik maar poetsen en schoonmaken – op zoek naar
orde en overzicht tussen rommelmensen die een
baboe gewend waren. Ik, het roze kind dat nooit
onder de palmen had gelopen.

Vooraf de mannen in ons huis hadden hun
status verloren. Hun opleiding sloot niet aan bij
Nederland en slechts de nederigste baantjes
wachtten hun. De lichtergetinten kregen wan-
neer ze solliciteerden betere kansen dan de don-
kergekleurden. Het zogenaamde trapjesdenken*
– likken naar wit, trappen naar bruin – dat hoog-
tij vierde in de kolonie, werd in het repatrianten-
huis voortgezet. Hoe witter, hoe ruimer je woon-
de.

Achter ons woonde een donkere familie met
wel zeven kinderen. De vader sprak net als de